

On Barak, *Powering Empire: How Coal Made the Middle East and Sparked Global Carbonization*

University of California Press, 2020. 344 sayfa. ISBN: 978-0-520-31072-8

ALAADDİN TOK*

Gezegemimize ve insanlığın geleceğine ciddi tehditler içeren iklim krizi son dönemde sosyal bilimciler tarafından daha fazla tartışılmaya başladı. Bu krizin tarihsel kökenlerini konu edinen araştırmacılar küresel ısınmanın temel sebebi olarak görülen fosil yakıtları farklı perspektiflerden incelemeye devam ediyorlar. Kendisini bilim ve teknolojinin Batı dışı alanlardaki gelişimini araştıran bir toplum ve kültür tarihçisi olarak tanımlayan On Barak'ın *Powering Empire: How Coal Made the Middle East and Sparked Global Carbonization* [İmparatorluğa Güç Vermek: Kömür Orta Doğu'yu Nasıl Şekillendirdi ve Küresel Karbonlaşmayı Nasıl Başlattı?] kitabı yakın tarihte bu alana yapılan önemli katkılardan biri. Yazar sırasıyla 2014 ve 2015'te yayımladığı "Three Watersheds in the History of Energy" [Enerji Tarihinde Üç Dönüm Noktası] ve "Outsourcing: Energy and Empire in the Age of Coal, 1820-1911" [Dış Kaynak Kullanımı: Kömür Çağında Enerji ve İmparatorluk, 1820-1911] başlıklı makalelerinde bu kitabın fikrî temellerini atmıştı. *Powering Empire* da başlığından anlaşılacağı üzere kömürün küreselleşme sürecini İngiliz emperyalizminin Orta Doğu'daki serüveni ile ilişkilendirerek ayrıntılı biçimde inceliyor. Kitap kömürün tarihsel yolculuğunu sosyal, kültürel, teknolojik ve entelektüel yaklaşımları harmanlayarak ele alıyor ve bu fosil yakıtın sömürge topraklarında siyaseti, sosyal hayatı, emeği, çevreyi ve zihin dünyasını nasıl şekillendirdiği hakkında zengin bir açıklama sunuyor. Kitap metodolojik olarak bilim ve teknoloji çalışmalarından ve post-kolonyal yaklaşımlardan ilham alıyor.

Powering Empire giriş ve sonuç haricinde altı ana bölümden oluşuyor. Bu altı bölüm de kendi içinde iki grupta toplanıyor. İlk üç bölümde kömürün sırasıyla su, hayvan ve insan faktörleriyle ilişkisi çarpıcı bir biçimde analiz edilirken kitabın ikinci yarısı Orta Doğu'da kömürle birlikte dönüşüme uğrayan sosyal ve fiziksel ortamlarla metafizik dünyaya ışık tutuyor. Kitabın başlığı Orta Doğu gibi sınırları hala tartışılan bir bölgeyi içerirken çalışma asıl olarak Port Said-Aden koridoruna odaklanıyor. Ancak yeri geldikçe İngiltere'den Avustralya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın farklı bölgelerine de değiniliyor.

Barak çalışmasını kitap boyunca sıkı sık hatırlatılan üç ana fikir üzerine bina etmiş. Birincisi, yazar kömürün sanayileşmede olduğu gibi İngiliz sömürgecilğinde de merkezi bir rol oynadığını vurgulayarak bu süreci bir neolojizmle ifade ediyor: "coalonialism" ya da Türkçe bir karşılık önerisinde bulunacak olursam "kömürgecilik." Kömür, buharlı

* Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü, atok@yildiz.edu.tr

ulaşımın yaygınlaşmasıyla birlikte İngiltere'nin en önemli ihraç ürünü haline geldi. Bu, aslında hammaddelerin çevreden merkeze, mamul malların merkezden çevreye aktığı dünya sistemindeki en önemli istisnayıdır. İngiltere kömür ihracatını hem emperyal gücünü pekiştirmek hem de deniz aşırı coğrafyalarda Sanayi Devrimi'ni destekleyecek bağlantılar kurmak için kullandı. İmparatorluk projesinin devamını sağlamak için kurulan kömür altyapısının ortaya çıkardığı "yoğunlaşma manzaraları" hem kömür ekonomisinin genişlemesine hem de kömür için yeni kullanım alanları ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Cebelitarık, Malta, Port Said, Aden gibi liman şehirlerinde kurulan kömür depoları bir "yapay takımadalar" zinciri oluşturarak İngiltere'yi Hindistan'a ve Güneydoğu Asya'daki diğer sömürgelerine bağlayan altyapıyı ortaya çıkardı. Bu depolara getirilen kömürler sadece İngiliz gemilerine değil; buldukları bölgelerin tren hatlarına, su pompalarına, buz makinelerine, su arıtma tesislerine ve sokak lambalarına yakıt oldu. Yani kömür metropolü sömürgelere bağlayan koridorda ortaya çıkan yeni yerel altyapıların temel dayanağını oluşturdu.

Yazar ikinci olarak "enerji rejimleri" kavramına ve bu rejimler arasında keskin geçişler bulunduğu varsayımına dayanan anlatıları reddediyor. Kitapta kömürün mevcut enerji kaynaklarının yerini almadığı, aksine kömür lojistiğinin ve kullanımının diğer enerji kaynaklarına olan ihtiyacı artırdığı savunuluyor. Yazar enerji geçişi yerine çeşitlenme, yoğunlaşma ve karşılıklı etkileşimi vurguluyor. Örneğin kömürün sömürge topraklarında yayılımı yelkenli gemilerle, yani rüzgâr gücüne dayalı ulaşım altyapısıyla yakından bağlantılıydı. Benzer şekilde, kömüre dayalı altyapıların inşasında ve kurulan yeni ulaşım sistemlerinin hinterlandında hayvan gücü de giderek önem kazanıyor ve yük hayvanlarının sayısında kayda değer bir artış yaşanıyordu. Buharlı gemilere depolardan kömür yüklenmesinde ve gemilerin makine dairelerinde kömür yakılmasında da insan emeğine olan ihtiyaç gitgide artıyordu. Diğer taraftan 20. yüzyılın başlarında Orta Doğu'da petrol endüstrisinin gelişmesinde kömüre dayalı teknolojiler ve diğer enerji kaynakları önemli roller üstlenmişti.

Kitabın üçüncü ana fikri ise enerji kavramının termodinamik soyutlamalardan sıyrılarak materyal yönleriyle tarihselleştirilmesinin gerekliliği. Yazar, termodinamiğin soyut enerji kavramsallaştırmasının enerji-emperyalizm ilişkisinin göz ardı edilmesine neden olduğunun altını çizerek kömürün maddi özelliklerine, kullanıldığı bağlamlara ve kömür enerjisini destekleyen altyapılara dikkat çekiyor. Böylece bir fosil yakıt olan kömürü dünyamız için zararlı kılan süreçlerden bir kısmını deşifre etmenin peşine düşüyor.

Barak'ın *Powering Empire*'daki hedeflerinden birisi enerjiyi "taşralaştırmak." Bu, bir taraftan kömürün sanayileşen İngiltere dışındaki hikayesine odaklanarak enerji coğrafyasını genişletmek, diğer taraftan da kömürü farklı failler, nesnelere, zihniyetlere, bağlamlıklara ve tüketim pratikleriyle birlikte düşünmek anlamına geliyor. Barak bilimsel ve teknolojik gelişmelerin metropolde başlayıp daha sonra imparatorluğun periferisine yayıldığını varsayan "difüzyonist" yaklaşımları reddederek buhar teknolojisinin İngiltere'de olduğu kadar periferideki deneyimlerle de şekillendiğini iddia ediyor. Enerjiyi tüketim konusunda taşralaştırmanın örneklerinden biri ise et endüstrisinin 19. yüzyılın ikinci yarısında kömüre dayalı teknolojiler sayesinde küresel bir forma bürünmesi. Avusturya ve Yeni Zelanda'da üretilen etlerin Hint Okyanusu ve Orta Doğu üzerinden Avrupa'ya taşınması ancak kömür enerjisiyle çalışan soğutma sistemlerinin ulaşım altyapılarına adapte edilmesi sayesinde mümkün olabilmişti.

Kitap emperyalizmin emek boyutuna yine enerji perspektifinden bakıyor. 19. yüzyıl fosil yakıt ekonomisi kömür madenlerinde ve kömürün lojistik altyapısında çalışan geniş bir işçi havuzu oluşturarak emeğe ulusötesi bir nitelik kazandırmıştı. Kitapta İngiliz emperyalizminin kömür üzerine kurulu olmasının işçi sınıfına büyük bir pazarlık gücü sağladığını söyleyen Timothy Mitchell'in "karbon demokrasisi" kavramı yeniden değerlendiriliyor ve İngiltere'de demokrasinin gelişimine katkıda bulunan kömürün Osmanlı topraklarında işçi haklarını sınırlayan bir "karbon otokrasisi" şekline büründüğüne işaret ediliyor. Bunun sebebi olarak da grev yapan madencilerin ve kömür yükleyicilerinin yine kömür altyapısı sayesinde başka yerlerden gelen işçilerle kolaylıkla ikame edilerek pazarlık güçlerinin sınırlanması gösteriliyor. Barak buharlı deniz ulaşımının emek konusunda irksal bir hiyerarşiyi beraberinde getirmesi gibi ilginç bir konuya da dikkat çekiyor. Yazar burada buharlı gemilerin makine dairelerinde istihdam edilen ateşçilerin çoğunun, sıcağa karşı dayanıklı olmaları sebebiyle Somalili ve Adenli işçilerden seçildiğini, beyazlarınsa görece kolay görevlerde çalıştığını gösteriyor.

Kitap, kömür ve buhar teknolojisinin bazı dolaylı çevresel ve ekolojik etkilerini de göz önüne seriyor. Buharlı ulaşımın erken dönemlerinde gemilerin düzgün seyretmesi için ağırlık (balast) olarak kullanılan kömürün yerini sonraları deniz suyu almıştı. Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla birlikte pek çok deniz canlısı, gemilerin su tanklarında daha önce görülmedikleri bölgelere taşındı ve mevcut ekolojik dengeleri değiştirdi. Diğer taraftan kömür lojistiğinin yoğunlaştığı Port Said gibi şehirlerde liman derinleştirme ve arazi kazanımı gibi, çevresel boyutları olan altyapı faaliyetleri giderek yaygınlaşıyordu.

Barak kömürün yayılmasının İslam dünyasındaki yerleşik kültürel ve dini formlarla nasıl etkileşime girdiğini hac ritüeli üzerinden ele alıyor. Buharlı gemilerin özellikle Güneydoğu Asya ve Hicaz arasında hacı taşımacılığında kullanılmaya başlanmasıyla risk kavramı farklı bir boyut kazanmış ve bu rota risk yönetimi açısından bir laboratuvara dönüşmüştü. Özellikle Avrupalı gemi şirketlerinin hac turizmüne dahil olmasıyla deniz kazaları ve diğer riskler sigortacılık altyapısının gelişmesine ciddi katkılar yaptı. Diğer yandan riskin sigorta yoluyla dağıtılması buharlı gemicilik girişimlerini destekler nitelikteydi. Buhar çağına getirdiği riskleri azaltmak adına geliştirilen diğer bir altyapı ise geniş bir deniz feneri ağıydı. Gemi trafiğinin artışına paralel olarak Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyılarında pek çok deniz feneri inşa edildi. Deniz fenerleri gemilerin gece seyrini daha güvenli hale getiren bir altyapı unsuru olmakla kalmamış; İngiliz, Fransız, Osmanlı ve Mısır hükümetlerinin dahil olduğu yeni bir diplomatik mücadele alanı da açmıştı.

Barak analizini fosil yakıtların ortaya çıkardığı maddi koşullarla sınırlamıyor ve kömürün soyut tarafına eğilerek bazı ilginç çıkarımlarda bulunuyor. Yazar kömürün İslam hukukunda bütün insanların adil bir şekilde paylaşması gereken bir "gömülü hazine" olarak kabul edilmesinin sultana özel bir rol tanımladığının ve hayırseverlik faaliyetlerini teşvik ettiğinin altını çizerek enerji etiği tartışmalarına katkı yapıyor. Kitabın sonuç bölümü ise tarihsel bilgiyi büyük bir yetkinlikle günümüze bağlıyor. Yazar küresel karbonlaşmanın enerji-imparatorluk eksenindeki karmaşık süreçlerini anlamanın karbonsuzlaşma hedefleri doğrultusunda atılması gereken ilk adımlardan olduğunu ısrarla vurguluyor ve iklim adaleti mücadelesinin, ilhamını tarihten alan bir etik çerçevede yürütülmesi gerektiğini söylüyor.

Powering Empire çok geniş bir bölge ve tarihsel dönemi ele alan kapsamlı bir çalışmanın ürünü. Yazarın, araştırma sürecinde çok yoğun emek ve zaman harcadığı kullanılan kaynakların zenginliğinden anlaşılıyor. Kitabın birincil kaynakları İngiliz, Hint ve Osmanlı arşiv belgeleri ve yine İngilizce, Osmanlıca ve Arapça dillerinde yayımlanan çeşitli gazete ve dergilerden oluşuyor. Bağlamsallaştırma ve kavramsallaştırmalar için de çok geniş bir ikincil kaynak grubundan yararlanılmış. Ancak yazarın Türkçe bilmemesi ve Osmanlı tarihi literatürüne hâkim olmaması bir eksiklik olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin, arşiv belgelerinde geçen kömür kelimesinin sadece maden kömürünü (coal) değil mangal kömürünü (charcoal) de kastediyor olabileceği gözden kaçmış. Yine Akdeniz ve Kızıldeniz'deki kömür depoları ve deniz fenerleri konusunda Osmanlı kaynakları yeteri kadar incelenmemiş gözüküyor.

Powering Empire'ın kolay okunabilen bir kitap olduğunu söyleyemeyeceğim. Yazarın kitabın başında imparatorluk-enerji ilişkisini anlatmak için kullandığı ve karmaşık süreçleri ve iç içe geçmişlikleri temsil eden ahtapot metaforu metnin kurgusunda da kendini hissettiriyor. Bu karmaşa içerisinde farklı olgular, olaylar, özneler, kavramlar ve coğrafyalar arasındaki bağlantıları kurmak biraz çaba gerektiriyor. Ana dili İngilizce olmamasına rağmen Barak'ın hayli ağıdalı bir dil kullanmasının da kitabı okumayı zorlaştırdığı söylenebilir. Satırlarca devam edebilen uzun cümleler ve yazarın sözcük tercihleri okuyucu açısından zaman zaman zorlayıcı olabiliyor. Her şeye rağmen zengin tarihsel malzemesi ve ezber bozan yaklaşımıyla *Powering Empire* enerji, çevre, bilim ve kültür tarihine ilgi duyanlara yeni açılımlar sağlayabilecek bir kitap. Modern Orta Doğu ve İngiliz sömürgeciliği üzerine çalışan ve emperyalizmin enerji altyapısını anlamak isteyen tarihçiler ise kitabı okumadan geçmemeli.